

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2025.20.344125>

УДК 94(477.74)«18/19»:330.131.7:711

URBAN PROJECTS FINANCING IN ODESA IN THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURY

Anastasiia Posukhivska

Post-graduate student
Department of History
of Ukraine and Special Historical
Disciplines

Odesa I. I. Mechnikov National University
2 Zmiiienka Vsevoloda St, Odesa, 65082,
Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-5888-5564>

E-mail: nastiposukhivska@gmail.com

Citation: Posukhivska, A. (2025) Urban projects financing in Odesa in the second half of the 19th – early 20th century, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 20, pp. 40–45.

Submitted: 15.09.2025.

Abstract

This article explores the financing system of urban projects in Odesa during the second half of the 19th and early 20th centuries. It examines the sources of municipal income, including loans, taxes, private investments, and charitable contributions that supported infrastructure initiatives. Special attention is given to the participation of local communities, philanthropists, entrepreneurs, and ethnic groups in funding the construction of schools, hospitals, streets, religious buildings, and other public facilities. The study utilizes archival documents and materials from the local press, which provide insight into the mechanisms of budget allocation and financial control at the municipal level.

Keywords: Odesa, municipal self-government, financing, philanthropy, construction, infrastructure, loans, taxes, private entrepreneurs.

ФІНАНСУВАННЯ МІСЬКИХ ПРОЄКТІВ В ОДЕСІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анастасія Посухівська

Здобувачка
кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова

вул. Змієнка Всеволода, 2, м. Одеса, 65082,
Україна

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0002-5888-5564>

E-mail: nastiposukhivska@gmail.com

Цитування: Посухівська А. Фінансування міських проєктів в Одесі в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. *Чорноморська минушина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України : зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2025. Вип. 20. С. 40–45.

Отримано: 15.09.2025 р.
0,5 д.а.

Анотація

Стаття присвячена аналізу системи фінансування міських проєктів в Одесі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Досліджено джерела доходів міського бюджету, роль позик, податків, приватних інвестицій та благодійних внесків у реалізації інфраструктурних ініціатив. Значну увагу приділено участі місцевої громади, меценатів, підприємців та представників національних громад у фінансуванні будівництва шкіл, лікарень, вулиць, культових споруд та інших об'єктів. У роботі також використано архівні документи та матеріали періодичної преси, що дозволяє простежити механізми розподілу й контролю бюджетних коштів на рівні міського самоврядування.

Ключові слова: Одеса, міське самоврядування, фінансування, благодійність, будівництво, інфраструктура, позики, податки, приватні підприємці.

У другій половині XIX – на початку XX ст. Одеса стала одним із ключових економічних та культурних центрів Півдня України. Стрімкий розвиток міста, зростання населення та посилення ролі порту створили потребу в масштабних інфраструктурних проєктах. Для їх реалізації необхідно було залучати значні фінансові ресурси. Водночас постала проблема збалансування міського бюджету, пошуку додаткових джерел надходжень та залучення громадськості до фінансування робіт. Метою цієї статті є аналіз системи фінансування міських проєктів Одеси через позики, податки та участь громади у другій половині XIX – на початку XX ст.

Міський бюджет Одеси формувався за рахунок місцевих податків, зборів, а також державних субсидій. Проте цих коштів не вистачало для покриття зростаючих потреб міста. Тому міська влада активно використовувала систему позик, а також стимулювала фінансову участь приватних підприємців і домовласників. У ряді випадків домовласникам надавалися кошти на ремонт вулиць біля їхніх будинків [4, с. 75]. Приватний капітал часто використовувався для зведення дохідних будинків, які зводилися з метою здачі квартир в оренду. Цей вид інвестування забезпечував стабільне джерело доходу: мешканці сплачували щомісячну орендну плату, а на перших поверхах часто розміщувалися магазини, майстерні чи офіси, що додатково підвищувало комерційну вигідність таких об'єктів.

Податки були основою наповнення міської казни. Доходи формувалися з торгових, промислових та майнових зборів. Власники прибуткових будинків та підприємств сплачували регулярні податки, що дозволяло фінансувати частину міських проєктів. Наприклад, значні надходження забезпечували ринкові збори, митні платежі, пов'язані з діяльністю порту [3, с. 81-82].

Органи міського самоврядування, насамперед Одеська міська дума та управа, відігравали ключову роль у плануванні та розподілі фінансів на будівництво. У структурі управи існував фінансовий відділ, який відав питаннями бюджету, зборів, кошторисів, а також контролював витрати на благоустрій [4, с. 115].

Діяльність фінансового відділу включала:

- складання проєктів бюджету;
- збір міських податків;
- фінансування будівельних та ремонтних робіт;
- оплата послуг робітників та службовців;
- контроль за використанням міських коштів.

Фінансова діяльність міської управи документувалась у вигляді щорічних звітів, кошторисів та описів витрат. Серед ключових документів – «Роспись доходов и расходов в городе Одессы на 1886 г.», звіти міської управи за 1912 рік, а також опубліковані матеріали, зокрема постанови міської думи щодо фінансування конкретних об'єктів [3]. Контроль за коштами здійснювався шляхом регулярного подання звітності до губернатора та громадськості через друковані видання, зокрема «Известия Одесской Городской Думы». Це забезпечувало певну прозорість у фінансуванні містобудівних ініціатив [8, с.70].

Одним із прикладів функціонування системи міського фінансування на початку XX століття є архівна заява до Будівельного відділу Одеської міської управи, датована 1905 роком. У ній Є. Генцбург та Ш. М. Герстенштейн звертаються з проханням виділити 2000 рублів для здійснення будівельних робіт, ймовірно, пов'язаних із влаштуванням кам'яної огорожі на Балтській вулиці. Документ містить відповідні розрахунки, резолюцію про погодження коштів, а також підписи посадовців [2, арк. 35].

Цей приклад демонструє, як діяла система погодження коштів, їх розподілу та контролю у межах міських будівельних ініціатив.

Газетні публікації є не лише засобом комунікації між органами влади та громадськістю, а й важливим джерелом для вивчення процесів міського управління й фінансування інфраструктурних проєктів. Зокрема, «Одесский листок» та «Одесский вестник» одні з найвідоміших періодичних видань того часу – активно висвітлювали діяльність міської влади, зокрема й у фінансовій сфері [5; 6; 7].

У матеріалах газет міститься велика кількість інформації щодо фінансування будівництва громадських споруд, прокладання вулиць, впорядкування інфраструктури. У замітці під

заголовком «Новая мостовая» згадується реалізація частини 10-мільйонної позики, що планувалась міською владою для перекладки вулиць та заощення нових шляхів. Також зазначено про перевагу асфальтованих покриттів над бруківкою та наведено фінансові розрахунки. Інженер Ефрейд запропонував варіант нового типу мостового покриття з обробленого дерева, вартість якого складала приблизно 4 рублі за квадратний сажень [5].

Ще одним прикладом є матеріал «К реализации 10-миллионного гор. займа» відображає залучення міжнародних інвестицій, зокрема американських фінансових компаній, до реалізації інфраструктурних проєктів. Йдеться про переговори з представником американських банкірів, що висловили готовність одразу приступити до фінансування проєктів після затвердження умов позики [6].

Міське фінансування зосереджувалося на пріоритетних напрямках:

- заощення вулиць та площ;
- будівництво водогонів і каналізацій;
- освітлення вулиць;
- будівництво та ремонт громадських будівель (школи, лікарні, притулки тощо);
- підтримка архітектурних та інженерних ініціатив.

У низці випадків витрати були значними, і місто зверталося до кредитів або пожертв, які надходили від заможних громадян чи меценатів. Висока залученість міських голів, таких як Г. Маразлі та П. Зелений, сприяла більш ефективному використанню коштів та реалізації масштабних проєктів.

Григорій Григорович Маразлі займає одне з чільних місць серед найбільш визначних благодійників в історії Одеси. Його внесок у розвиток міської інфраструктури був багатограним і послідовним – він систематично підтримував громадські ініціативи та фінансував будівництво об'єктів соціального, освітнього, культурного та медичного призначення. Наведемо деякі приклади його меценатської діяльності [9, с. 56].

Зокрема, у 1883 р. Маразлі пожертвував 30 тисяч рублів на зведення будівлі для міської публічної бібліотеки, яка нині відома як Археологічний музей. У 1886 році він надав 12 тисяч рублів на будівництво народного училища з храмом при ньому на території Куяльницького лиману. Протягом 1886–1889 років було реалізовано ще один масштабний освітній проєкт – відкрито школу садівництва на дачі мецената (Малий Фонтан), до якої входили дві двоповерхові та одна одноповерхова споруди [9, с. 65].

У 1888 р. на кошти Маразлі було збудовано три соціальні об'єкти біля Старого цвинтаря: нічліжний притулок, доступна їдальня та дитяча їдальня. Загальна вартість пожертви становила 30 тисяч рублів. Наступного року на його кошти (15 тис. рублів) було зведено будівлю народного училища на Ближніх Млинах [10, с. 169].

Також важливим є питання участі громади у фінансуванні інфраструктурних проєктів. У 1897 р. міська влада ухвалила рішення про модернізацію Малофонтанської дороги – важливої міської артерії, яка перебувала в незадовільному стані. Розробку проєкту доручили міському інженеру В. Зуєву. Проєкт передбачав розширення дороги до 12 сажнів, облаштування тротуарів і алей з подвійними рядами дерев, а також прокладання лінії для електричного трамваю.

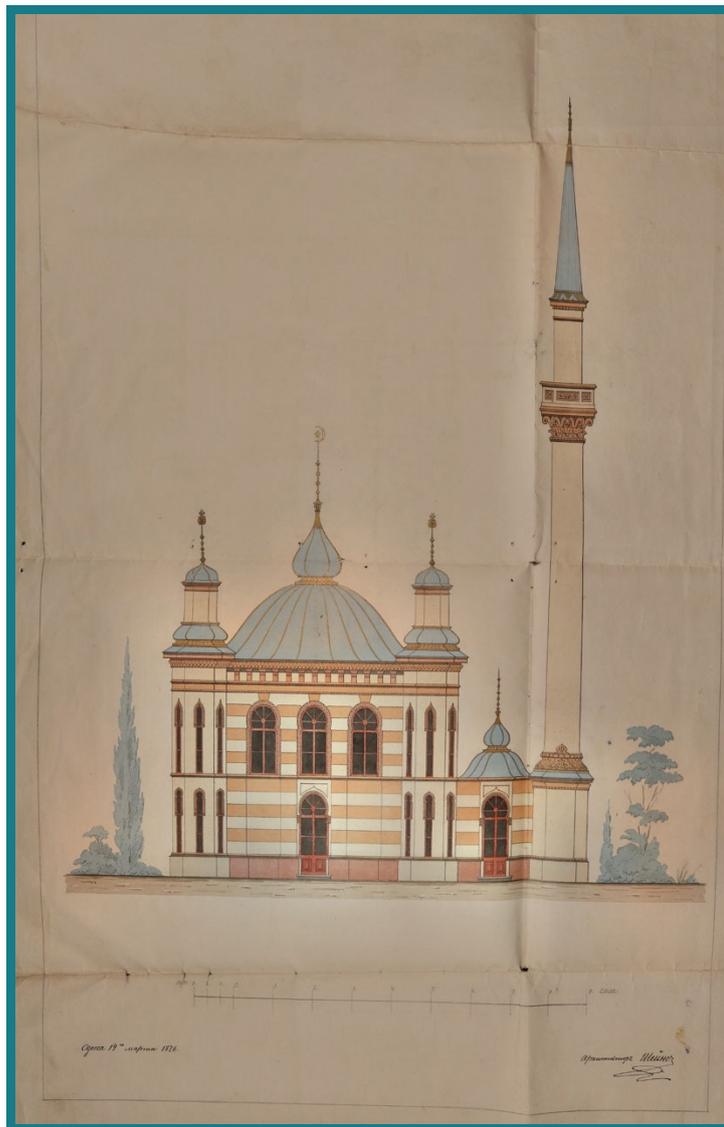
Для реалізації задуманого було передбачено витратити 80 тисяч рублів. Основне фінансове навантаження покладалося на власників дач, чий володіння розташовувалися вздовж дороги. Додаткове фінансування на завершальний етап у 1900 р. виділила міська управа з бюджету за ініціативою міського голови П. А. Зеленого.

Одним із показових прикладів фінансування міського будівництва на засадах громадської ініціативи стала реалізація проєкту зведення Соборної мечеті в Одесі у 1870-х рр. Документи, збережені в Одеському обласному державному архіві, свідчать про активну участь мусульманської громади міста в ініціюванні та матеріальному забезпеченні будівництва культової споруди [1].

Звернення до градоначальника, підписане представниками громади, підкреслює, що зведення мечеті здійснюється виключно за рахунок добровільних пожертвувань. Уже в 1875 р. громада почала збір коштів. На рис. 1 зображено план мечеті. План датований 14 березня 1876 р. і підписаний архітектором Альбертом Шейнсом [1]. Такі випадки ілюструють

багатокомпонентну структуру фінансування будівництва в місті, де поряд із офіційними бюджетними витратами активно функціонувала система громадських та благодійних внесків.

Рис. 1. Архітектурний проект фасаду Соборної мечеті в Одесі

Окремим напрямком фінансування було приватне будівництво. Міська управа видавала дозволи на зведення будівель за наявності повного пакета документів та після перевірки відповідності будівельним правилам. Приватні забудовники інвестували власні кошти, але й мали зобов'язання щодо благоустрою прилеглих територій.

Важливою складовою громадської активності підприємців стало благодійництво. Накопичивши значні статки, багато представників торгово-промислового прошарку були готові пожертвувати частину своїх капіталів на вирішення соціально важливих питань: будівництво лікарень, шкіл, культурних установ. Особливо потужним доброчинний рух став у останній третині XIX – на початку XX ст. Мотиви, що спонукали підприємців до благодійності, були різноманітними – від щирого прагнення допомогти суспільству до бажання утвердити свій соціальний статус або увічнити ім'я в історії міста.

Прикладом такої меценатської діяльності можуть бути пожертви родини Родоканакі. На початку 1870-х роках у місцевій грецькій громаді виникла ідея створення гімназії для дівчат. На 1872 р. організаційному комітетові вдалося зібрати для цього 2000 руб. Виходячи із зібраних коштів, було складено кошторис, запрошено двох викладачів для проведення занять із російської, грецької та французької мов, малювання й інших предметів. Проблему з

приміщенням розв'язав Ф. П. Родоканакі, надавши училищу в оренду свій будинок. Етнічна громада схвально поставилася до відкриття закладу і підтримала його постійними пожертвами. Тому наступного року було вирішено звести будівлю спеціально для школи на території Свято-Троїцької церкви. Однак в ініціаторів виникли проблеми матеріального характеру. За попередніми підрахунками вартість будівництва становила 50 тис. руб. Грецька громада мала лише 10 – 13 тис. руб. Тоді всі необхідні фінансові витрати взяв на себе Ф. П. Родоканакі (майже 40 тис. руб). Новозбудоване училище назвали на честь його засновника – Родоканакіївським [9, с. 132].

Також активно фінансували кошти на спорудження нічліжних притулків для жебраків. Родина барона Маса у 1880 р. пожертвувала 60 000 руб на будівництво притулку. Також кошти надійшли від Ф. А. Рафаловича (500 руб), графа М. Д. Толстого (1000 руб) та І. І. Єфруссі (300 руб). Однак на побудову притулку цих коштів не вистачало. Тоді комітет позичив ще 12 500 руб у родини Масів. Потому була обрана спеціальна будівельна комісія на чолі з Ф. А. Масом. За планом архітектора А. Д. Тодорова звели приміщення нічліжки на Старопортофранківській вулиці. На честь барона А. Ю. Маса новий заклад назвали «Масівським». Притулок відкрився на початку 1882 р. і міг вміщувати до 725 осіб [10, с. 192].

Дослідження фінансування міських проєктів в Одесі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. дає змогу зробити кілька важливих узагальнень. По-перше, механізми фінансування поєднували державні асигнування, міські податки та збори з активним залученням позик і приватного капіталу. Це створювало умови для масштабного розвитку міської інфраструктури.

По-друге, роль міського самоврядування була визначальною: воно здійснювало контроль над розподілом коштів, організовувало комісії та забезпечувало реалізацію проєктів у співпраці з підприємцями і мешканцями міста.

По-третє, меценатство та благодійність стали невід'ємною складовою міського розвитку. Завдяки діяльності окремих осіб та родин (зокрема Маразлі, Бродських, Єфруссі, Родоканакі та інших) зводилися освітні, культурні, релігійні та соціальні об'єкти.

По-четверте, громадські ініціативи – від будівництва мечеті до облаштування Малофонтанської дороги – демонструють високий рівень самоорганізації одеситів, які брали на себе частину фінансових витрат.

По-п'яте, міська преса активно висвітлювала фінансові та будівельні питання, інформуючи населення про ухвалені рішення, збори пожертв і перебіг реалізації проєктів. Це забезпечувало прозорість процесів та посилювало контроль громади.

Отже, розвиток Одеси в зазначений період став можливим завдяки взаємодії трьох чинників: міського бюджету, приватного капіталу та громадської ініціативи.

Джерела та література:

1. Держархів Одеської області. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 706.
2. Держархів Одеської області. Ф. 16. Оп. 82. Спр. 176.
3. Деятельность одесского городского общественного управления 1908-1912 гг. Одесса: Славянская типография. 1914. 163 с.
4. Журналы заседаний Одесской Городской Общей Думы. Одеса: Топопография Ульриха и Шульце. 1873. С. 40-298.
5. *Одесский листок*. 1902. 8 травня.
6. *Одесский листок*. 1904. 3 квітня.
7. Повідомлення про пожертви купців Єфруссі, Бродського, Рафаловича на користь Одеського Олександрівського дитячого притулку. *Одесский вестник*. 1857. № 3.
8. Посухівська А. «Известия Одесской Городской Думы» як джерело з вивчення історії розбудови Одеси у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. *Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України*: зб. наук. праць / за ред. В.А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М.О. 2022. Вип. 17. 160 с.
9. Терентьева Н. Греки в Україні: історія та сучасність: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ч.1 / Наталія Терентьева, Костянтин Балабанов; Маріуп. Держ. гуманіт. ун-т. Київ: Акваілон-Плюс, 2008. 352 с.: іл.

10. Шевченко В. Приватне банкірське підприємництво в Одесі (XIX – початок XX ст.): Монографія / Валентина Віталіївна Шевченко; НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2010. 266 с.

References:

1. State Archive of the Odesa Region. F. 2. Op. 3. Spr. 706. [in Russian].
2. State Archive of the Odesa Region. F. 16. Op. 82. Spr. 176. [in Russian].
3. Activities of the Odesa City Public Administration, 1908–1912. Odessa: Slavyanskaya Typography, 1914. 163 p. [in Russian].
4. Journals of the Meetings of the Odesa City General Duma. Odesa: Ulrich and Schulze Topography, 1873. P. 40–298. [in Russian].
5. *Odesskiy Listok*. May 8, 1902. [in Russian].
6. *Odesskiy Listok*. April 3, 1904. [in Russian].
7. Report on donations of merchants Yefrussi, Brodsky, and Rafalovich in favor of the Odesa Alexandrovsky Children's Shelter. *Odesskiy Vestnik*. 1857. No 3. [in Russian].
8. Posukhivska, A. Izvestiya of the Odesa City Duma as a source for studying the history of the development of Odesa in the second half of the 19th – early 20th Century. *Black Sea Antiquity: Notes of the Department of Cossack History in Southern Ukraine: Collection of Scientific Papers* / ed. V. A. Smolii. Odesa: FOP Bondarenko M. Odesa, 2022. Iss. 17. 160 p. [in Ukrainian].
9. Terentieva, N., Balabanov, K. Greeks in Ukraine: History and Modernity: Textbook for Students of Higher Education Institutions. P. 1. Mariupol State Humanitarian University. Kyiv: Akvilon-Plus, 2008. 352 p., ill. [in Ukrainian].
10. Shevchenko, V. Private banking entrepreneurship in Odesa (19th – early 20th century) / Valentyna Vitaliivna Shevchenko; National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Kyiv, 2010. 266 p., ill. [in Ukrainian].